M. Lovrak, Družba Pere Kvržice, Zagreb, 1933.

O lektiri

BERISLAV MAJHUT

HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.32

LOŠI TRAGOVI NAŠIH GIMNAZIJA

Posebno poglavlje valja odrediti o utjecaju lektire na odgoj naše mladeži. Poznato je da u nas gotovo nema nikakve lektire za našu školsku mladež, nego da se redovito čita ono, što naši pisci napišu ili prevedu, bez ikakva obzira na godine i spol čitalačke publike. Zato već naši đaci I. i II. razreda u lektiri nailaze na nekažnjivo razvaljivanje obitelji, kad čitaju naše narodne pjesme. […] Tako lektira već od I. razreda gimnazije budi u djetetu životinjske nagone i odgaja ih antisocijalno, da se što savršenije izgrade u duhu poslovice: "Homo homini lupus" (Čovjek je čovjeku vuk). U ta se dva glavna smjera (putenost i materijalizam) nižu bezbrojni primjeri iz domaće i strane književnosti sve do konca VIII. razreda. Stoga uginu prirođene klice etike pod pritiskom nemorala, što ga đak na zapovijed škole mora u se usisati, da dokaže, da se je upoznao s domaćom i stranom književnošću. Ako još dodamo utjecaj kazališta, kina, raznih slika po izlozima, razne novinske izvještaje o svim vrstama seksualnog i drugog nemorala, lako ćemo shvatiti, zašto vrlo velika većina srednjoškolaca u svojoj duši nosi rukovet nagona na zlo.

—

J. Dujmušić, Nastavni vjesnik, 1933–1934.

Školska lektira u užem smislu skup je beletrističkih djela dječje književnosti koji učenici, ponajprije osnovnoškolci, čitaju izvan škole, a propisan je nastavnim programom (usp. Hameršak 2010). Da bi izvjesni skup knjiga postao školska lektira, mora biti ispunjen cio niz uvjeta: mora biti dosegnuta intelektualna svijest u društvu da su književna djela dječje književnosti potrebna u nastavnom procesu, mora biti dostignut stupanj razvoja društva koji omogućuje dovoljnu količinu fizičkih primjeraka knjiga na raspolaganju, a to opet znači da mora postojati dovoljno efikasna infrastruktura koja će omogućiti svim pa i najudaljenijim učenicima (bilo fizički bilo socijalno) pristup knjigama te da moraju postojati osposobljeni i kompetentni učitelji koji će omogućiti estetski pristup djelima dječje književnosti.

Tri se pitanja vežu uz školsku lektiru: kada je i kako uvedena dječja književnost u škole; kada je prepoznata potreba samostalnog učeničkog čitanja propisanih naslova izvan školskog nastavnog vremena; problemi ideološke kontaminiranosti naslova predviđenih za školsku lektiru.

LOŠI TRAGOVI NAŠIH GIMNAZIJA

Za destruktivno djelovanje kojekakve lektire možemo navesti primjer, što ga je na sebi pred sudskim forumom demonstrirao pustolov Vladimir Novak; on je prema jednom zagrebačkom dnevniku od 10. 1. 1934. izjavio ovo: "Uništile su me ove knjige (a prije je spomenuo detektivske romane, osobito one od Sherlocka Holmesa) i kina. Kažem to zato, da bi se pazilo na drugu djecu, da ne bi pala na ovaj stepen, na kojem se ja nalazim."

—

J. Dujmušić, Nastavni vjesnik, 1933–1934.

U američkoj *Enciklopediji obrazovanja* iz 1971. Shelton L. Root tvrdi da je dječja književnost počela biti u punom smislu korištena u nastavnim programima u Sjedinjenim Američkim Državama tek 50-ih godina 20. stoljeća (Deighton, 1971). Hrvatski autori, koji su se u svojim istraživanjima doticali i povijesnih aspekata školske lektire, također smatraju da se školska lektira, kako smo je definirali na početku ovog teksta, zapravo uvodi nakon Drugog svjetskog rata. Baveći se odnosom školske lektire i kanona dječje književnosti, Marijana Hameršak ustvrdila je da je tek nastavni program iz 1954. za učenike petog i šestog razreda "predvidio čitanje kod kuće" i "za više razrede osnovne škole preporučio određeni broj djela" (2006). U radu koji se bavi omjerom stranih i hrvatskih knjiga u popisima školske lektire nakon Drugog svjetskog rata Smiljana Narančić Kovač i Ivana Milković (2019) već samom temom smještaju početke školske lektire na kraj četrdesetih godina 20. stoljeća.

Pogledajmo pobliže kako su se izgrađivali i stjecali uvjeti potrebni za nastanak školske lektire u Hrvatskoj. Prve knjige koje je čitala hrvatska dječja čitateljska publika bile su namjenske (početnice, katekizmi, molitvenici), a prva glagoljaška početnica iz 1527. na slici na prvoj stranici prikazuje jedan prizor iz škole. Dakle upravo dječje namjenske knjige čine ne samo početak hrvatske dječje književnosti već su njezina jedina supstanca kroz gotovo tri stoljeća. Zabavna dječja književnost pojavljuje se krajem 18. stoljeća, kada u Zagrebu izlazi *Mlaissi Robinzon* J. H. Campea (1796).

Integralne beletrističke dječje knjige ulaze u škole putem nagradnih knjiga koje se daruju najboljim učenicima za Božić, Uskrs i kraj školske godine od kraja 18. stoljeća (Cuvaj 1910–1913), uglavnom njemačke, a od polovice 19. stoljeća i hrvatske (Cuvaj 1910–1913). Za nagradne dječje knjige školama su doznačavana namjenska financijska sredstva. Nagradne knjige odabirale su

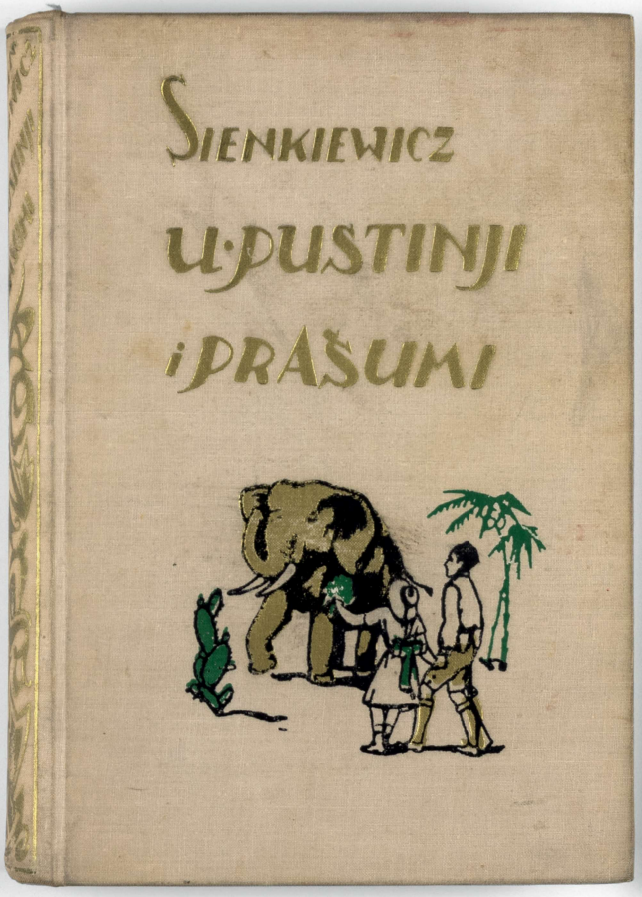

H. Sienkiewicz, U pustinji i prašumi, Zagreb, 1924.

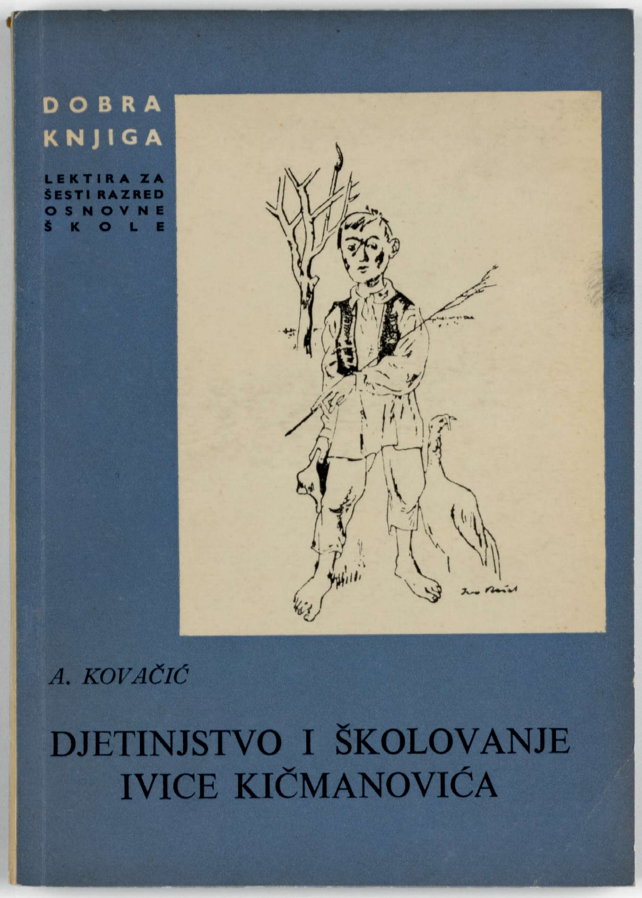

A. Kovačić, Djetinjstvo i školovanje Ivice Kičmanovića. Izbor iz romana U registraturi, Zagreb, 1964.

školske vlasti iz knjižarske ponude, a učenici koji su ih dobili čitali su ih kod kuće.

Knjige su tada bile skupe i od velike je važnosti bilo postojanje knjižnica. Od sredine 19. stoljeća knjige su se u Hrvatskoj mogle posuđivati na komercijalnoj osnovi u posudbenim knjižnicama koje osnivaju knjižare, ali to si mnogi učenici često nisu mogli priuštiti. Zato je vrlo važno bilo postojanje školskih knjižnica. *Školskim i nastavnim redom za pučke učione u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1875. u članku 40. propisuje se da svaka škola mora imati školsku knjižnicu kao sastavni dio elementarne i obvezne opreme škole.

Učitelji su većinom autori dječje književnosti i pokretači dječjih časopisa, što svjedoči o tome da su upravo oni nositelji svijesti o potrebi dječje književnosti. No istovremeno izostanak bavljenja dječjom književnošću na preparandijama (usp. Majhut 2012) rezultira time da velika većina učitelja ne zna i ne vidi gdje i kako integrirati dječju književnost u osnovnoškolski nastavni proces pa dječja književnost ostaje izvan nastavnih planova i programa osnovnih škola.

Naslove za školsku knjižnicu biraju učitelji. Učitelje, koji tijekom svoje stručne naobrazbe uopće nisu dobili uvid u dječju književnost, u članku "Književnost" u *Pedagogijskoj enciklopediji* iz 1906. podsjeća se da bi trebali pročitati dječje knjige koje nude svojim učenicima (kroz odabir naslova za školske knjižnice i nagradne knjige). Kako je malo vjerojatno da će učitelji pročitati te dječje knjige, traži se način kako bi učitelji ipak dobili barem neki skraćeni uvid u dječja književna djela, u njihovu glavnu "tendenciju i njihovu pedagošku vrijednost".

Dakle početkom 20. stoljeća ne samo što ne postoji metodička oprema uz naslove koja bi učiteljima omogućila ili olakšala da se bave dječjom književnošću u nastavi u pučkim školama već nedostaje društvena svijest o vrijednosti dječje književnosti. U pučkoj školi

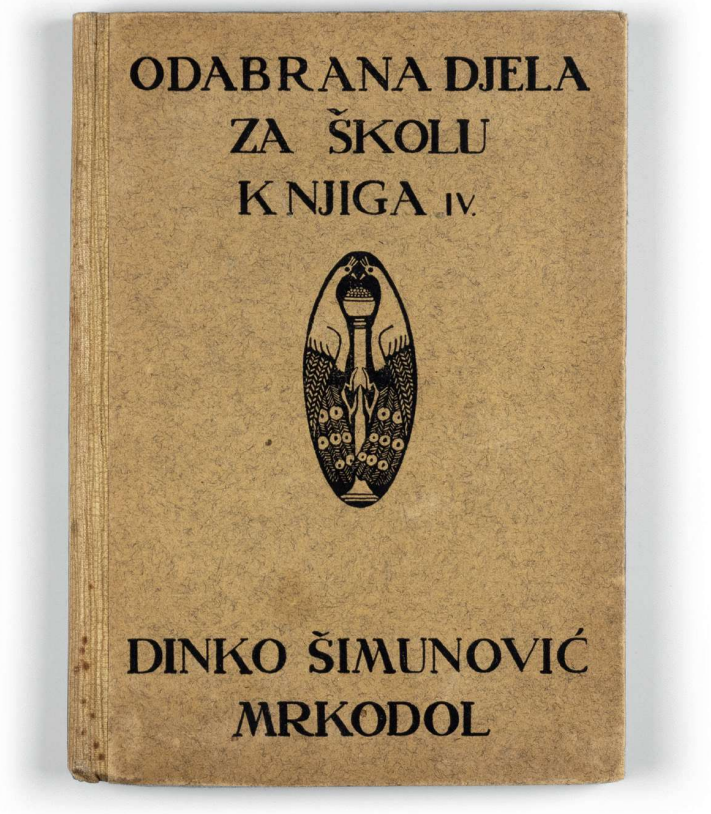

D. Šimunović, Mrkodol, Zagreb, 1916.

1927. koriste se đački listovi i podesne knjižice uz narodne pjesme, pripovijetke i poslovice (Hameršak 2006). U Zagrebu je u studenome 1930. Udruženje za unapređivanje dječje književnosti osnovalo Knjižnicu i čitaonicu Udruženja za unapređivanje dječje književnosti. Knjižnica ima 313 naslova u više primjeraka. To je prva javna dječja knjižnica u Hrvatskoj. Iste godine osnovana je i Knjižnica i čitaonica Materinstva, o kojoj je Milka Pogačić zabilježila da sadrži do 3 000 svezaka, najviše "u srpsko-hrvatskom, zatim nemačkom, francuskom i engleskom jeziku. Ima i veliki broj zabavnih i poučnih časopisa". Tomu je dodala da se najviše traže one knjige "koje su u školi propisane kao domaća lektira" (1933).

U *Opštem programu* za srpskohrvatski jezik u građanskim školama 1936. domaća lektira je već dobro uhodana praksa, a čitaju se samo djela opće književnosti. Ali čini se da su lektira i dostupnost dječjih knjiga bile i društveni problem, a osnivač Materinske knjižnice nastojao je istaknuti svoje zasluge u njegovu rješavanju.

Na početku tridesetih godina 20. stoljeća provedena je anketa među đacima prvih triju razreda srednjih škola u Zagrebu s pitanjem "Koje ti se tri knjige od pročitanih najviše sviđaju?" (1933). Anketa je provedena u školi, nenajavljena i anonimna. Dakle pitanje se ne odnosi na školsku lektiru, već na neodređeno učenikovo čitateljsko iskustvo. U Zagrebu je sudjelovalo 1 225 učenika I. razreda (11 godina), 923 učenika II. razreda (12 godina) i 997 učenika III. razreda (13 godina). Najpopularniji hrvatski autor je August Šenoa (I. razred 19%, II. razred 42%, III. razred 97%). Najpopularnije strano djelo je *Robinson Crusoe* Daniela Defoea (I. razred 13%) te *U pustinji i prašumi* Henryka Sienkiewicza (II. razred 20%, III. razred 20%). Tako nagao skok pročitanih Šenoinih djela s 42% u II. razredu na 97% u III. razredu moguće je objasniti samo školskom lektirom kojom je tako velik broj učenika u jednoj godini bio prisiljen pročitati neko Šenoino djelo (usp. Majhut 2016). Jednako je tako jedino lektirom moguće objasniti da Sienkiewiczev roman *Quo vadis* nitko nije naveo u I. i II. razredu, a onda se u III. javlja visokih 18%. To nije moguće objasniti nikako drugačije nego prisilom lektire. Osim toga iz ankete je vidljivo da školsku lektiru čine i djela opće književnosti i djela dječje književnosti.

Kada je 1945. vlast u Jugoslaviji preuzeo komunistički režim, knjižnice se čiste ne samo od ideološki neprihvatljivih naslova već i od cijelih vrsta koje nisu poželjne (bajke, pustolovni romani, fantastična književnost, vjerska književnost, stripovi). Uvode se nove vrste kao što je "politička književnost za omladinu". Radikalno se prekida sa svim starim, a pogotovo s onim što je imalo krimen nastanka ili života u NDH. Dječjih knjiga na stranim jezicima, kojih su hrvatske knjižare uvijek bile pune, nakon 1945. više uopće nema. Velik broj pisaca fizički je uklonjen (ubijen, prisiljen na emigraciju ili im je zabranjeno javno djelovanje), tako da postoji popis od jedva deset dječjih pisaca kojima je 1945. bilo dopušteno objavljivanje (Majhut i Lovrić Kralj 2017).

U takvoj situaciji u kojoj je potrebno trenutačno djelovati na široku dječju populaciju i usmjeriti ju na ona djela dječje književnosti koja su "ispravna" najlakše je ipak bilo djelovati na učitelje i poučiti ih što je to dječja književnost i koja je njezina uloga u izgradnji novog društva u kojemu se dječja književnost mora podrediti "aktuelnoj politici revolucionarnog vremena kako bi kao agitaciono sredstvo na marksističkoj ideološkoj liniji delovala na učvršćivanju i konkretizovanju tekovina Revolucije" (Marković 1958). Tako je na Prvom kongresu Saveza prosvetnih radnika 1946. Komisija za stručno usavršavanje učitelja i nastavnika opšte obrazovnih škola donijela *Okvirni program za stručno usavršavanje iz područja pedagogike, psihologije, didaktike i metodike*, u kojemu je kao jedna od tema postavljeno i pitanje "Šta treba da znam o dečjoj literaturi?" Djelovanje na partijskoj liniji dovelo je do zahtjeva za nadogradnjom postojećeg obrazovanja učitelja o dječjoj književnosti.

BELETRISTIČNO ŠTIVO U SREDNJOJ ŠKOLI

Škola ne smije da bude "tek racionalističko gomilanje znanja, nego mora da postane preporađanje čovjeka na duhovno držanje". [...] Ovom shvaćanju podvrgnut će se i čitanje beletrističkog štiva u srednjoj školi, jer nema sumnje, da čitanje beletrističkih tekstova vidljivo djeluje na mladež. Što je Jörgensen rekao za žensku mladež, vrijedi i za mušku:

djevojka je takva, kakovu knjigu čita.

Valja samo točnije pogledati dječake i djevojčice od trinaeste godine dalje, kad ostavljaju pučke pripovijesti, omladinsku knjigu, pa posežu za djelima Zabavne, Moderne biblioteke i drugih novijih naklada. Iz očiju, iz ponašanja, iz znanja u školi može da se zaključi, kakva sve čuvstva pokreću mladom dušom. A da nam je istom zaviriti u nutrinu! Čita se mnogo, kriomice pod satom u školi, kod kuće za stolom, u postelji, vani na šetnji, što više, i za vrijeme jela. Dakako, ponajviše i gotovo isključivo beletristično štivo. [...] Velika je rijetkost, da se nađe đak, koji bi čitao povijesno djelo, ozbiljan putopis, prirodoznanstveni časopis ili koju vjersko-filozofsku ili literarnu reviju.

Tko je pročitao (progutao) najviše knjiga ili se dovinuo da izvjesnog broja stranica u jednom satu, taj je junak razreda!

A kad se upozorava: odviše je, produbite znanje paralelno i u ostalim predmetima, čuje se uvijek stereotipni odgovor: prof. iz hrv. jezika to traži. I nesmislena i pogubna igra nastavlja se iz razreda u razred. Danas čita đaštvo i odviše beletristično štivo. Čita se naglo, bez vođe, izbora i ukusa. Zato takovo čitanje postaje razorno i za literarnu kulturu kao i za odgoj karaktera. U tom je tragika.

—

I. Blažević, Nastavni vjesnik, 1924.

U *Nastavnom planu i programu za više razrede osnovne škole* (sedmogodišnje) iz 1948. za V. razred naveden je popis od 23 dječje knjige od kojih učenik mora izabrati barem osam godišnje. Međutim već u VII. razredu naveden je popis od 26 naslova, a sat lektire održava se svaka dva tjedna. Na popisu lektire isključivo su autori jugoslavenskih književnosti, a takav se izbor opravdao time što "[k]roz sedmogodišnje školovanje učenici treba da se upoznaju s likovima naših najistaknutijih pisaca i znamenitih ljudi naše zemlje" (1948). U popis su uvršteni i sovjetski autori, no nakon relativno nagla prestanka oslanjanja na sovjetsku književnost 1948–1950. problem se samo produbio i radikalizirao. Moralo se okrenuti prijevodnoj književnosti. Birani su autori prihvatljiva svjetonazora, a ako se ipak posezalo za autorima s drugačijim svjetonazorom, onda su se njihova djela prepravljala sve dok se nisu uklopila u zahtjeve jugoslavenskog komunističkog sustava. Kako je pokazala slovenska teoretičarka prevođenja Nike Pokorn (2012), prijevodi su u Jugoslaviji bili ideološki adaptirani. U hrvatskom prijevodu *Bambija* Felixa Saltena, objavljenom 14 puta u socijalističkom razdoblju, nisu samo ispuštani ili korigirani dijelovi koji nisu ideološki odgovarali zahtjevima komunističkog režima već je dodavan i posve nov tekst kojeg nema u izvorniku. Tako je došlo do potpune promjene svjetonazorske orijentacije izvornog književnoga djela. Pri tome nije navedeno da je tekst prerađen, već je čitatelj bio uvjeren da čita Saltenov tekst. I u mnogim drugim djelima prepravljan je izvorni tekst kao primjerice u lektirnim *Junacima Pavlove ulice* Ferenca Molnára, *Robinsonu Crusoeu* Daniela Defoea, *Heidi* Johanne Spyri, Perraultovim, Grimmovim i Andersenovim bajkama, a isto vrijedi i za knjige izvan lektire, npr. za *Winnetoua* Karla Maya.

Sve bi to bio samo suhi povijesni pregled koji se ticao nekih prošlih vremena da je promjenom državnog uređenja 1991. došlo i do promjene nakladničke prakse. Tomu pak nije tako. Ne samo da su po knjižnicama ostali stari, ideološki preparirani prijevodi, nego se objavljuju nova izdanja starih prijevoda. Kako je N. Pokorn pokazala (2012), u slovenskim se, hrvatskim i srpskim prijevodima primjerice *Djevojčice sa žigicama* do kraja Drugog svjetskog rata zadržavaju pozivanja na kršćansku vjeru i Boga, da bi čak 92% prijevoda u socijalističkom razdoblju cenzuriralo vjerske elemente, a takvi prijevodi tiskaju se i nakon političkih promjena 1991.

U suvremenim ogledima o školskoj lektiri često se naglašava kako postojeći dokumenti školskih vlasti propisivanjem obveznih naslova školske lektire štete recepciji književnih djela kod učenika pa bi obvezni naslovi trebali biti zamijenjeni slobodnim izborom lektire (usp.

I. Kušan, Koko u Parizu, Zagreb, 1972.

Jerkin 2012, Lazzarich 2018). No taj je argument upitan zbog raznih razloga, a jedan je od njih i pitanje što to biraju ako im se dijelom nude i falsifikati.

Knjige i škola ulazili su tijekom povijesti u raznovrsne odnose, a lektira je samo jedan od njih. Da bi se uopće mogla pojaviti školska lektira u nekom društvu, ono u svome razvoju mora ispuniti brojne zahtjeve. Školska lektira moćno je društveno sredstvo koje najmlađima omogućuje izgraditi unutrašnje svjetove. Kakvi će ti svjetovi biti, itekako zanima sve dijelove i sfere društva. Otuda i naročita kritičnost i pažnja s kojima se uvijek prate i najmanja propitivanja u vezi sa školskom lektirom.